

Conflicting Approaches of the Islamic Republic of Iran and the United States towards each other in the light of JCPOA

Seyed Ali Bani Hashemi PhD student, Department of International Relations, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran. E-mail: S.a.b.hashemii@gmail.com

Mashallah Heydarpour * *Corresponding Author*, Assistant Professor, Department of International Relations, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran. E-mail: mashallah.heidarpour@gmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Iran's Foreign Strategy,
JCPOA,
Sanctions,
Diplomacy,
Deterrence

Article history:

Received April 28, 2024

Received in revised form

August 22, 2024

Accepted September 18,
2024

Published Online

September 21, 2024

ABSTRACT

Since the spread of COVID-19, the UN and the WHO have become the focus of global attention. The WHO, in accordance with the International Health Regulations, declared that the disease outbreak aligns with the criteria of public health, identifying COVID-19 as a common global threat. With the widespread dissemination of COVID-19 and the resulting crises, various questions have arisen concerning the legitimacy and performance of the UN system and its capacity to address this global crisis. The present study employs a descriptive-analytical approach to examine the legitimacy of the actions and decisions of the UN and the WHO in confronting the COVID-19 crisis from the establishment of the Public Health Emergency to its resolution. This research seeks to answer the question of whether the UN system possessed the necessary legitimacy to manage and overcome the COVID-19 pandemic. This study argues that throughout the COVID-19 pandemic, despite initial criticisms of the validity of the procedures and actions of the UN and the WHO, there has been widespread support for the necessity and importance of these institutions. This support largely originates from a deep-seated belief in their instrumental legitimacy, emphasizing their essential and irreplaceable purpose. In fact, although the legitimacy of the UN faced challenges in the early stages of the COVID-19 pandemic, the continuation of the crisis and the failure of unilateral approaches on one hand, and the performance of the UN and the WHO on the other hand, have led to the reinforcement of their legitimacy.

Cite this Article: Banihashemi, S. A., & Heydarpour, M. (2024). Conflicting Approaches of the Islamic Republic of Iran and the United States towards each other in the light of JCPOA. *World Politics*, 13(2), 107-129. doi: 10.22124/wp.2023.23809.3138

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2023.23809.3138

1. Introduction

Iran is always considered one of the most important issues in the US foreign policy. The political, cultural and economic geography of the Islamic Republic of Iran in the Middle East region has created a special attraction for the United States of America, and during the last forty-four years, four different approaches have been used regarding Iran, which can be summarized as He pointed out the approach of compromise, the approach of war with Iran, the approach of changing the regime of the Islamic Republic of Iran, and finally the approach of accepting Iran as a global nuclear power and adopting deterrence against it. On the other hand, after the JCPOA agreement, the Islamic Republic of Iran also discussed important issues such as the lifting of sanctions, the discussion and review of the withdrawal of the United States from the JCPOA, the creation of a mechanism to maintain trade exchanges with the European Union, the preservation and maintenance of the missile power of the Islamic Republic of Iran and review The Financial Action Task Force (FATF) was centralized, which was of particular importance.

2. Theoretical Framework

Emphasizing the authenticity of power in human relations, this view considers being armed as a factor of peace and stability. During the era when the United States of America had a monopoly on nuclear weapons, there was no systematic strategic theory of deterrence, before that, the policy of deterrence or deterrence emerged as suggested by international relations thinker George Kennan. He neither emphasized nor rejected the means of blocking penetration, but believed that these tools, along with the existing political and economic levers, form a part of the diplomatic tools. In July 2015, the five permanent members of the United Nations Security Council along with Germany reached a historic agreement with Iran to control and monitor Iran's nuclear activities. In exchange for controlling and monitoring Iran's nuclear program, it was decided to lift many sanctions against Iran. The JCPOA caused the sanctions to disappear and provided the ground for the entry of target countries and foreign investors, and finally attracted billions of dollars of money for Iran.

3. Methodology

The method of collecting sources in this article is library and descriptive analytical method is used to review and analyze the materials.

4. Results & Discussion

Iran's strategy based on expansion-oriented and conservation-oriented from the perspective of deterrence Foreign policy, if it is based on specific and achievable goals, a calculated plan and roadmap, is in accordance with the national and environmental capabilities and requirements, and is finally adjusted and implemented based on a precise and appropriate strategy, it will naturally be fruitful. . A quick review of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran during the last four decades reveals the existence of two main views in the national environment and its organizational environment. The expansion-oriented perspective, which in a word is the security-oriented approach, and the growth-oriented perspective, which is, in a word, the development-oriented approach. Examples and

measures of interest in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. The most important issues on which the foreign policy of the Islamic Republic of Iran was focused are categorized at the international level. In addition, the topics that have been placed at this level have been involved in the most changes and ups and downs, we can mention things such as sanctions, the Financial Action Task Force (FATF), missile defense capability and human rights; which are expected to be among the main foreign policy agendas of the Islamic Republic of Iran.

5. Conclusions & Suggestions

The volume of economic exchanges with neighboring countries was increasing rapidly, so that according to statistics, the export of Iranian goods to 15 neighboring countries from the beginning of September to the end of February 1400 was more than 44,529,185 tons worth 15 billion and 67 million. And it became 244 thousand 625 dollars, which recorded a growth of 44% in weight and 48% in value. As a result of the policy of attention and cooperation with neighboring countries, Iran's trade (exports and imports) with its neighbors reached more than 100 million tons of goods and the value reached 51 billion dollars, while the total volume of trade between Iran and European countries did not reach one billion dollars. Also, the Islamic Republic of Iran increased its support for the resistance axis. Iran is no longer interested in revitalizing the JCPOA, although negotiations continue without reaching an agreement between Iran and the other members of the 4+1. Iran's foreign policy has become aggressive again and has changed its direction from the perspective of the West towards the East and the neighboring countries and the axis of resistance. As mentioned, Iran must be able to implement a single consensus among its allies to achieve its goals in foreign policy.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳

شاپا الکترونیکی: ۴۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

رویکردهای متقابل جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده نسبت به یکدیگر در پرتو برجام

سید علی بنی هاشمی دانشجوی دکتری گروه روابط بین الملل، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.. رایانامه:

S.a.b.hashemii@gmail.com

ماشالله حیدر پور* نویسنده مسئول، استادیار گروه روابط بین الملل، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه:

mashallah.heidarpour@gmail.com

چکیده	درباره مقاله
<p>به‌دنبال مذاکرات گسترده صورت گرفته میان ایران و گروه ۵+۱ در راستای دستیابی به توافق هسته‌ای که از سوم آذر ۱۳۹۲ به‌طور رسمی آغاز شد و در نهایت در ۲۳ تیر ۱۳۹۴ منجر به توافق هسته‌ای میان ایران و ۵+۱ شد، تصور اولیه این بود که رویکردهای متقابل‌آمیز میان ایران و طرفین توافق به‌خصوص آمریکا کاهش خواهد یافت. اما در ادامه شرایط به‌گونه‌ای پیش رفت که در بسیاری از حوزه‌ها نه تنها شاهد کاهش تنش میان ایران و آمریکا نبوده‌ایم بلکه شاهد افزایش تنش در سایر حوزه‌ها میان دو کشور بوده‌ایم. بسیاری از کارشناسان سیاست خارجی علل افزایش تنش میان ایران و آمریکا را ناشی از راهبرد تهاجمی و تقابل‌آمیز آمریکا و تأثیرگذاری متغیرهای گوناگونی خارج از دایره توافق هسته‌ای میان ایران و ۵+۱ ذکر کرده‌اند. با توجه به این مسأله در پژوهش حاضر تلاش خواهد شد با بررسی راهبرد تقابل‌آمیز آمریکا در برابر ایران، رویکرد ایران در برابر راهبرد تقابل‌آمیز آمریکا پس از برجام مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد. بر اساس هدف پژوهش حاضر پرسش اصلی مقاله حاضر این است که: رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پس از توافق هسته‌ای در خصوص راهبرد تهاجمی و تقابل‌آمیز آمریکا چگونه قابل تحلیل و ارزیابی می‌باشد؟ فرضیه پژوهش به دنبال مطالعه و بررسی واقعیت‌های مسلم این‌گونه تنظیم شده است که: رویکرد سیاست خارجی ایران پس از توافق هسته‌ای در برابر راهبرد تهاجمی و تقابل‌آمیز آمریکا در قالب بازدارندگی بر مبنای مولفه‌هایی نظیر گسترش روابط با کشورهای همسایه، تقویت محور مقاومت در راستای کاهش هزینه و افزایش منافع ملی ایران قابل تحلیل و ارزیابی می‌باشد. شیوه گردآوری منابع در مقاله حاضر کتابخانه‌ای بوده و از روش توصیفی تحلیلی برای بررسی، تجزیه و تحلیل مطالب استفاده شده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه‌ها: راهبرد خارجی ایران، برجام، تحریم، دیپلماسی، بازدارندگی</p> <p>تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۶/۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۶/۳۱</p>

استناد به این مقاله: بنی هاشمی، سید علی، & حیدر پور، ماشالله. (۱۴۰۳). رویکردهای متقابل جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده نسبت

doi: 10.22124/wp.2023.23809.3138

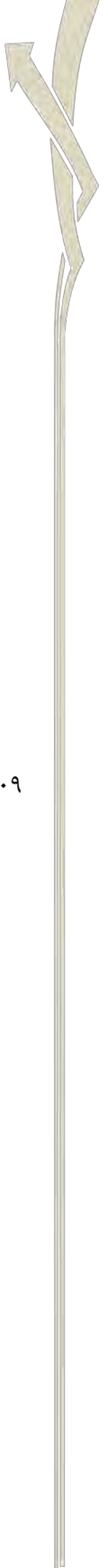
به یکدیگر در پرتو برجام. سیاست جهانی، ۱۳(۲)، ۱۰۷-۱۲۹.

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

پس از مذاکرات و رایزنی‌های طولانی برای حل و فصل مسئله هسته‌ای ایران، طرفین مذاکرات، برنامه جامع اقدام مشترک را تصویب کردند. پس از تصویب برجام، مسائل اساسی و مهم عبارت بودند از اینکه طرفین مذاکرات در دوره برجام چه استراتژی‌هایی را اتخاذ می‌کنند، توافق و تعهدات، چگونه و تا چه میزان عملیاتی می‌شوند و در نهایت، تحقق یا عدم تحقق آنها چه پیامدهایی خواهد داشت. همواره ایران یکی از مهم‌ترین موضوعات در سیاست خارجی آمریکا محسوب می‌شود. جغرافیای سیاسی، فرهنگی و جغرافیای اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه جذابیت ویژه‌ای برای ایالات متحده آمریکا ایجاد کرده است و طی چهل و چهار سال اخیر، چهار رویکرد مختلف درباره ایران به کار گرفته شده است، که می‌توان به اختصار به رویکرد سازش، رویکرد جنگ با ایران، رویکرد تغییر رژیم جمهوری اسلامی ایران و نهایتاً رویکرد پذیرش ایران به عنوان قدرت هسته‌ای جهانی و اتخاذ بازدارندگی در مقابل آن اشاره کرد. از طرفی جمهوری اسلامی ایران نیز بعد از توافق‌نامه برجام بر موضوعاتی با اهمیتی همچون رفع تحریم‌ها، بحث و بررسی خروج آمریکا از برجام، ایجاد سازوکار برای حفظ تبادلات تجاری با اتحادیه اروپا، حفظ و نگهداری توان موشکی جمهوری اسلامی ایران و بررسی اقدام مالی (FATF) متمرکز شد، که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. انتخاب دونالد ترامپ به‌عنوان رئیس‌جمهور آمریکا، آینده برجام و گفتگوهای بین تهران و واشینگتن را تغییر داد. خروج دولت وی از توافق برجام را می‌توان نقطه عطفی در عملکرد سیاست خارجی دولت ترامپ در برابر ایران دانست. وی در طول تبلیغات انتخاباتی، بارها برجام را توافقی وحشتناک خوانده و سرانجام در ۸ می ۲۰۱۸ با امضای فرمان اجرایی اعمال مجدد تحریم‌های هسته‌ای ایران را تأیید نمود. نهاد اوفک در ۵ نوامبر، روز بازگشت تحریم‌ها، در یک روز، بیش از ۷۰۰ موجودیت ایرانی را در فهرست تحریم قرار داد. این اقدام سبب شد تنش‌ها وارد فاز جدیدی شود و راهبرد فشار حداکثری در دستور کار دولت ترامپ قرار گرفت. در نتیجه این تحولات موضوع ایران به مهم‌ترین چالش سیاست خارجی دولت ترامپ تبدیل گردید. در مجموع به نظر می‌رسد با توجه به اقدامات صورت گرفته در حوزه‌های سیاسی - دیپلماتیک، ژئوپولیتیک و کارزار روانی - رسانه‌ای و کاربرد استراتژی رول‌بک در توجیه سیاست دولت ترامپ در برابر ایران مفید واقع شد. بی‌گمان شاید گزاف نباشد چنانچه ادعا شود ایران، اصلی‌ترین دغدغه سیاست خارجی دولت آمریکا بوده و سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا نیز کاملاً بر محور موضوع تهدید ایران استوار بود. در سند راهبرد امنیت ملی آمریکا سال ۲۰۱۷ نام ایران ۱۷ بار تکرار شده است؛ در نگاه دولت ترامپ ایران تهدیدی به

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

است. بازدارندگی یکی از مباحث مطرح در رئالیسم است که دست کم در طول نیم قرن گذشته با تعریف جدید تکیه بر سلاح‌های غیرمتعارف، توانسته تعیین‌کننده عرصه روابط بین‌الملل باشد (رحمانی، ۱۳۷۰: ۷۶). این دیدگاه با تأکید بر اصالت قدرت در روابط انسان‌ها، مسلح بودن را عامل آرامش و برقراری صلح می‌داند. در طول دورانی که ایالات متحده امریکا، سلاح اتمی را در انحصار خود داشت، هیچ نظریه استراتژیک منظمی در مورد بازدارندگی وجود نداشت، قبل از آن به پیشنهاد جورج کنان اندیشمند روابط بین‌الملل، سیاست تحدید یا سدنفوذ پدید آمد، در واقع، کنان نه بر ابزارهای سدنفوذ تأکید و نه آنها را رد می‌کرد، بلکه اعتقاد داشت که این ابزارها در کنار اهرم‌های سیاسی و اقتصادی موجود، بخشی از ابزارهای دیپلماتیک را تشکیل می‌دهد (Naghibzadeh, 1990: 155).

۱-۱. ویژگی‌های نظریه بازدارندگی

نظریه بازدارندگی دارای ویژگی‌هایی از قبیل قابلیت، اعتبار، ثبات و ارتباط می‌باشد. که در ادامه به شرح هر یک از این ویژگی‌ها پرداخته می‌شود:

قابلیت: این ویژگی به جنبه توانایی دولت‌ها در نظریه بازدارندگی مربوط می‌شود. یعنی توانایی وارد آوردن ضربه به مهاجم احتمالی به وسیله تجهیزات متعارف و غیرمتعارف. نیروی بازدارنده به جز مواردی که بلوف می‌زند، باید قادر باشد در صورت لزوم مجازات متناسب را برای طرف مهاجم به مرحله عمل درآورد (Omidvarniya, 2002: 44).

اعتبار: یعنی قبول واقعیت داشتن توانمندی و اراده لازم برای کاربرد آن، جهت بازداشتن مهاجم از تهاجم؛ به عبارتی بازدارندگی زمانی مؤثر مؤثر است که توانایی کافی برای پاسخ به تهدید، وجود داشته باشد. (Omidvarniya, 2002: 45).

ثبات: اگر برخورد به اندازه کافی شدید باشد، طرف‌های منازعه نه تنها باید بتوانند تصمیم به اجرای تهدید را به یکدیگر بفهمانند، بلکه باید رهبران دشمن را در مورد نیت خود، تحت تأثیر قرار دهند؛ یک نظام بازدارندگی مؤثر صرفاً به داشتن نیروی نظامی قدرتمند نیاز ندارد، بلکه یک قدرت بازدارندهی مؤثر علاوه بر معتبر بودن، باید با ثبات هم باشد (Omidvarniya, 2002: 46). با این حال، بازدارندگی متقابل باثبات چیزی نیست که بتوان یک بار و برای همیشه به آن‌ها دست یافت. بروز تحولات جدید در حوزه‌های دفاع در برابر موشک‌های بالستیک، موشک‌های چندکلاهکی و برخی دیگر از حوزه‌های مهم تکنولوژی پیشرفته نظامی، نویسندگان را وادار ساخت تا طی دهه ۱۹۶۰ میلادی در مورد احتمال بی‌ثباتی مجدد وضعیت استراتژیک بین‌المللی، ابراز نگرانی کنند (Kaniz, 2001: 142).

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

عقلانیت طرفین: مفهوم بازدارندگی بر این عقیده متمرکز می‌باشد که طرفین محاسبات خود را به صورت عقلانی انجام می‌دهند، بدیهی است که عقل در مقایسه با منافع به دست آمده، هزینه‌های گزاف را نمی‌پذیرد (عسگرخانی، ۱۳۷۷: ۹۱). هنری کیسینجر درباره عقلانیت طرفین در بازدارندگی بر این اعتقاد است: هر چند بازدارندگی سیاست مسلط نظامی است، اما بیشتر از هر چیز وابسته به ملاک‌های روانی می‌باشد. در این سیاست، سعی می‌شود تا تصور خطرهای تحمل‌ناپذیر، طرف مخالف را از ارتکاب به عمل باز دارد. پیروزی این سیاست بستگی به آگاهی کامل از محاسبات طرف مخالف نسبت به حيله‌ای که جدی گرفته شود، دارد (Moshirzadeh, 2001: 78).

۲. توافق‌نامه برجام

مذاکرات هسته‌ای بین ایران و غرب در سال ۲۰۰۳ آغاز شد. در آن زمان سه کشور انگلستان و فرانسه و آلمان، پیشنهاد ارائه شده از سوی کشورمان را بررسی کردند و در نهایت طی سال ۲۰۰۶ میلادی، با پیوستن روسیه، امریکا و چین، گروه ۵+۱ تشکیل شد (Abolhasanshirazi, 2015: 11). مذاکرات نسبتاً طولانی مدت میان ایران و شش قدرت جهانی برای دستیابی طرفین به توافقی مشترک، هم‌زمان با توافق موقت ژنو در نوامبر ۲۰۱۳ آغاز شد. ایران و گروه ۵+۱ از یک توافق اولیه خبر می‌دادند، که به طور موقت برنامه هسته‌ای ایران را محدود و برخی از دارایی‌های این کشور را آزاد می‌کرد. این توافق، زمینه را برای ادامه مذاکرات به منظور دستیابی به یک توافقنامه هسته‌ای جامع هموار نمود (Rustami, 2016: 189). در ژوئیه سال ۲۰۱۵ میلادی، پنج عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد به همراه آلمان به توافقی تاریخی با ایران برای کنترل و نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای ایران دست یافتند. در ازای کنترل و نظارت بر برنامه هسته‌ای ایران، مقرر شده بود، بسیاری از تحریم‌های وضع شده علیه ایران برداشته شود. برجام سبب از بین رفتن تحریم و زمینه را برای ورود کشورهای هدف و سرمایه‌گذاران خارجی و در نهایت جذب میلیاردها دلار پول را برای ایران فراهم می‌کرد.

بر اساس سند رسمی برجام که از سوی وزارت امور خارجه ایران منتشر شد: ایران اجازه داشت تا در راستای ملاحظات علمی و اقتصادی یک برنامه هسته‌ای بومی و منحصراً صلح‌آمیز را با هدف اعتمادسازی، مطابق برجام پیش‌برد تا همکاری‌های بین‌المللی در این زمینه ترغیب گردد. در این زمینه محدودیت‌های اولیه‌ای که به صورت دوجانبه تعریف و در سند برجام توصیف گردیده است، تکامل تدریجی برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز ایران از جمله فعالیت‌هایی مانند غنی‌سازی با هدف یک برنامه تجاری به منظور مقاصد منحصراً صلح‌آمیز و همسو با هنجارهای عدم‌اشاعه بین‌المللی را با یک سرعت معقول

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

علیه ایران، منشأ آن را می‌توان در اتاق‌های فکری دید که با لابی ضدایرانی در ارتباط هستند. لابی ضدایرانی نیز از دو لابی عبری و عربی در امریکا تغذیه می‌شود. البته سیاست‌های اندیشکده‌های امریکایی را نمی‌توان به طور کلی در یک مسیر تصور کرد. برخی از آنها در پی متقاعد کردن افکار عمومی و دولت امریکا برای برقراری رابطه با ایران بودند. یک دسته دیگر از اتاق‌های فکر بر این باورند که باید محدودیت‌های بیشتری علیه ایران اعمال شود و گروه سوم نیز به ضرورت رویارویی و مقابله با ایران معتقدند. (Postinchi, 2014:35). با توجه به اهمیت ایران در سیاست خارجی امریکا، اتاق‌های فکر با گرایش‌های مختلف سیاسی سعی می‌کنند رهیافت‌های نظری و راهبردهای متفاوتی درباره نحوه برخورد و یا تعامل با ایران ارائه دهند.

در چهل و چهار سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی، چهار رویکرد مختلف درباره ایران در مراکز تحقیقاتی و اندیشکده‌های امریکایی قابل تشخیص است:

رویکرد سازش که بیشتر اتاق‌های فکر با گرایش لیبرال و پیش‌رو آن را تقویت می‌کنند. اندیشکده وودرو ویلسون و مرکز نیکسون در این طیف قرار می‌گیرد.

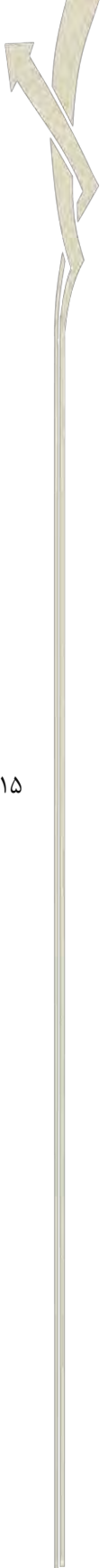
رویکرد جنگ با ایران که در اتاق‌های فکر دارای گرایش‌های محافظه‌کارانه و تحت‌تأثیر لابی اسرائیل دنبال می‌شود.

رویکرد تغییر رژیم جمهوری اسلامی ایران، تعدادی از اندیشکده‌ها این رویکرد را دنبال می‌کنند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به بنیاد دفاع از دموکراسی‌ها اشاره کرد.

رویکرد پذیرش ایران به عنوان قدرت هسته‌ای جهانی و اتخاذ بازدارندگی در مقابل آن که تعدادی از اندیشکده‌های امریکایی طرفدار این رویکرد هستند.

۴. رویکرد سازش

این رویکرد را بیشتر اتاق‌های فکر با گرایش لیبرال و پیش‌رو تقویت می‌کنند. اندیشکده وودرو ویلسون و مرکز نیکسون در این طیف قرار می‌گیرد. از نظر آنها، مداخله امریکا با هدف براندازی و تغییر رژیم در ایران می‌تواند احساسات بیگانه‌ستیزانه در ایران را تقویت کرده و انسجام ملی را افزایش دهد. این انسجام می‌تواند دولت ایران را توانمند کند. بر این اساس اگر امریکا خواهان روابط با تهران است، باید با دولت حاکم در ایران به توافق برسد. این طیف از سیاست گفتگوهای دولت-دولت حمایت می‌کنند و بر این باور هستند که برقراری گفتگو با ایران به نفع امریکا است و در بلندمدت می‌تواند منافع واشینگتن به‌ویژه در زمینه ژئوپلیتیک را برآورده کند. اوپاما، در دوره ریاست جمهوری خود از این رویکرد پیروی

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

ایران، واقعی و فوری است و امریکا در صورت لزوم باید برای حمله هوایی به مراکز اقتصادی و از بین بردن تأسیسات هسته‌ای ایران اقدام کند (Ozcan & Ozdamar, 2009)

در این رویکرد، سه سناریو متصور است:

اشغال کامل ایران در یک جنگ فراگیر و همه جانبه،

حمله هوایی به تأسیسات و زیرساخت‌های هسته‌ای ایران،

به راه انداختن یک جنگ نیابتی توسط اسرائیل و یا عربستان علیه ایران.

اتاق‌های فکر طرفدار جنگ با ایران معتقد به اقدام برای یک حمله پیش‌دستانه و غافلگیرانه هستند. این حمله می‌تواند به تأسیسات هسته‌ای محدود باشد و یا برای اطمینان خاطر از ناتوانی ایران برای اقدام تلافی‌جویانه، همه زیرساخت‌های نظامی ایران را در بر بگیرد. مرکز سیاست‌های امنیتی، اندیشکده سیاست خارجی دانشگاه هاپکینز، تحقیقات سیاست خارجی، هریتیج، مؤسسه هادسون، پژوهشکده ارزیابی و تحلیل سیاست خارجی و یهود در امور امنیت ملی از حامیان رویکرد اقدام نظامی علیه ایران در یک حمله پیش‌دستانه هستند. اما برخی دیگر از اندیشکده‌ها نیز از گزینه جنگ نیابتی حمایت می‌کنند که با چراغ سبز امریکا آغاز خواهد شد. اندیشکده کاتو از مخالفان سرسخت ایده حمله نظامی به ایران است (Emamjomehzadeh, 2014:15).

تد گالن کارپنتر در مقاله‌ای با عنوان یک حمله نظامی محدود علیه ایران، یک ایده بسیار بد نوشت: حمله احتمالی به ایران، سه نتیجه بد خواهد داشت که جنگ‌طلبان کنگره به آن توجه نمی‌کنند؛ قدرت ایران از قدرت زمان صدام حسین در هنگام حمله امریکا به عراق به مراتب بیشتر است و نمی‌توان ایران را یک قدرت ضعیف تصور کرد. احتمال اقدام تلافی‌جویانه ایران در حمله به متحدان امریکا در منطقه خاورمیانه و امریکایی‌های مستقر در پایگاه‌های نظامی این منطقه وجود دارد. بی‌ثبات کردن ایران و تلاش برای تغییر رژیم در ایران منجر به یک ناآرامی وسیع در منطقه غرب آسیا خواهد شد که ابعادی بسیار بزرگ‌تر و فاجعه بارتر از افغانستان و عراق خواهد داشت (Galen Carpenter, 2015).

۶. رویکرد تغییر رژیم ایران

تعدادی از اندیشکده‌ها، رویکرد تغییر رژیم جمهوری اسلامی ایران را با دو مدل متفاوت تغییر رژیم جمهوری اسلامی ایران از طریق جنگ و تغییر مسالمت‌آمیز رژیم جمهوری اسلامی ایران دنبال می‌کنند.

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

گری میلهولین، مدیر اجرایی دیده‌بان ایران برای اولین بار مسأله تحریم صادرات نفت ایران را مطرح کردند (Karimifard, 2016: 74).

۷. رویکرد پذیرش و بازدارندگی

تعدادی از اندیشکده‌های امریکایی طرفدار این رویکرد خواستار پذیرش ایران به عنوان قدرت هسته‌ای جهانی و اتخاذ بازدارندگی در مقابل آن هستند. موسسه کاتو، کارنگی، کمیته خطر فعلی، مرکز پیشرفت امریکا، موسسه بروکینگز، شورای ملی ایرانیان امریکا، مرکز مطالعات و امنیت بین‌المللی و پروژه سیاست خارجی امریکا این رویکرد را دنبال می‌کنند. مرکز مطالعات و امنیت بین‌المللی CSIS این رویکرد را دنبال می‌کند. کاتلین هیکس در مارس ۲۰۱۷ در مقاله‌ای برای این اندیشکده با عنوان بعد از توافق هسته‌ای، اکنون زمان بازدارندگی و مهار ایران است، خواستار مهار ایران در منطقه از طریق کاهش توان دفاعی این کشور به‌ویژه برنامه‌های موشکی آن شد (Hicks & Dalton, 2017: 44). طرفداران رویکرد بازدارندگی، معتقدند در جایی که دیگر رویکردهای سازش، جنگ و تغییر از درون جواب نمی‌دهد، بازدارندگی به صورت طبیعی آخرین شانس و در سیاست آخرین گزینه برای انتخاب است. این رویکرد بیشتر در محور برنامه هسته‌ای ایران ظهور و بروز پیدا کرد و طرفداران آن معتقدند که باید یک ایران هسته‌ای را پذیرفت و به جای مقابله با آن درصدد بازدارندگی آن برآمد. موضوع تحریم‌ها از گزینه‌های راهبردی این رویکرد است. اعتقاد طرفداران این رویکرد بر این است که با تحریم‌های تدریجی در قالب تحریم‌های سازمان ملل متحد و تحریم‌های شورای اروپا و... می‌توان به تدریج ایران را به انزوا کشاند و در عین حال تصویر یک بازیگر مخل امنیت بین‌الملل را از ایران در جهان ارائه کرد که این خود زمینه را برای اقدامات احتمالی بعدی علیه ایران فراهم می‌کند (Agharabparast, 2005: 96).

۸. راهبرد ایران بر اساس بسط‌محوری و حفظ‌محوری از منظر بازدارندگی

سیاست خارجی، اگر مبتنی بر اهداف معین و دست‌یافتنی، برنامه و نقشه راه محاسبه شده، متناسب با مقدرات و مقتضیات ملی و محیطی بوده، و در نهایت بر مبنای یک استراتژی دقیق و مناسب، تنظیم و اجرا شود، طبعاً نتیجه بخش خواهد بود. یک بررسی فوری در عرصه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در طول چهار دهه گذشته، وجود دو دیدگاه اصلی را در محیط ملی و محیط سازمانی آن، آشکار می‌کند. دیدگاه بسط‌محور که در یک کلام این رویکرد امنیت‌محور است و دیدگاه رشد‌محور که در یک کلام، این رویکرد، توسعه‌محور است.

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

حقوق بشر اشاره نمود؛ که انتظار می‌رود همچنان از دستور کارهای اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران باشند.

۱۰. تحریم

تحریم‌های اقتصادی را می‌توان به عنوان بخشی از سیاست محدودسازی ایالات متحده امریکا علیه ایران دانست. مرحله پایانی تحریم‌های اقتصادی و راهبردی امریکا در برابر ایران نیز به مرحله اجرا درآمد. نشانه چنین فرایندی را باید در محدودیت‌های جدید اعمال‌شده در حوزه سوئیفت مالی، کشتیرانی، بیمه، هوانوردی و همکاری‌های اقتصادی در حوزه صنعتی دانست. طبیعی است که چنین فرایندی آثار خود را در اقتصاد، سیاست و روابط خارجی ایران به جا گذاشت. هدف اصلی امریکا این بوده که محدودیت‌های اقتصادی اعمال شده علیه ایران بتواند مدار جدیدی از مذاکرات دیپلماتیک ایجاد نماید تا از طریق آن دولت امریکا بتواند توافق‌نامه جامع‌تری را با ایران امضا نماید و امیدوار است بتواند رفتار جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه را کنترل نماید (Andishkadeh, 2015).

در پی توافق ایران با اعضای ۵+۱ در تاریخ ۲۳ تیر ماه ۱۳۹۴ و تصویب آن در شورای امنیت در چارچوب قطعنامه ۲۲۳۱، شش قطعنامه قبلی که علیه ایران صادر شده و منجر به تحریم‌هایی در رابطه با فناوری هسته‌ای ایران شده بود لغو گردید. اما با خروج ایالات متحده امریکا در ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷ از برجام، بازگشت تحریم‌ها به صورت یک‌جانبه اعلام شد. جمهوری اسلامی ایران در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۸ عدم تعهد خود را به رعایت محدودیت‌های مربوط به نگهداری ذخائر آب سنگین اعلام کرد و به کشورهای باقیمانده در برجام دو بار فرصت شصت روزه داد تا تعهدات خود را به‌ویژه در حوزه‌های بانکی و نفتی عملیاتی نمایند؛ و اعلام کرد چنانچه در این مهلت کشورهای مزبور قادر نباشند تعهدات خود را اجرایی کنند در مرحله بعدی جمهوری اسلامی ایران کاهش تعهدات مربوط به سطح غنی‌سازی اورانیوم و رآکتور آب سنگین اراک را عملیاتی کرد. (Dehshiri, 2020: 165).

با عملیاتی شدن اعمال مجدد تحریم‌ها در سال ۱۳۹۷، سایر طرف‌های برجام با محوریت اروپایی‌ها وعده‌ای ایجاد سازوکاری برای حفظ تبادلات تجاری با ایران با هدف حفظ توافق هسته‌ای را مطرح کردند. با اینکه اتحادیه اروپا محوریت ایجاد سازوکار معروف به INSTEX را بر عهده گرفته بود اما در ابتدا هیچ یک از کشورهای اروپایی حاضر نشدند تا میزبانی این سازوکار را برعهده گیرند. تا اینکه مقرر شد امورات مربوط به سازوکار ویژه به طور مشترک توسط سه کشور آلمان، فرانسه و انگلستان انجام شود. درنهایت کشورهای اروپایی بهممن ماه سال ۱۳۹۷ سازوکار مالی را رسماً اعلام کردند. اما با توجه

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

کمتری برای کشوری چون ایران که از لحاظ فناوری‌های پیشرفته نظامی دچار محدودیت است، بازدارندگی بهتری ایجاد کنند (Arghavani, 2017: 52). تحرکات کشورهای غربی و در رأس آنها ایالات متحده امریکا برای تضعیف، محدودسازی و حذف توان دفاعی موشکی جمهوری اسلامی ایران موضوعی است که به موازات پیشرفت‌های دفاعی موشکی ایران برجسته‌تر می‌شود. سال ۱۳۹۷ ایالات متحده امریکا با خروج از برجام اعلام کرد که توافق هسته‌ای یک توافق ناقص است چرا که موضوعاتی مانند توان موشکی و سیاست‌های منطقه‌ای ایران را پوشش نمی‌دهد. اروپایی‌ها نیز اگرچه با خروج امریکا از برجام مخالف بودند، اما در موضوع محدودسازی توان موشکی ایران با امریکایی‌ها همراهی می‌کردند. با این تفاوت که کشورهای اروپایی معتقد هستند ضمن حفظ برجام باید ایران را برای مذاکره و توافق برای محدودسازی توان موشکی‌اش مجاب کرد. از دید امریکایی‌ها، امروزه ایران بیشترین تعداد موشک‌های بالستیک را در منطقه خاورمیانه دارد که روزبه‌روز در حال توسعه آنهاست. این توانمندی موشکی از احتمال حمله علیه ایران جلوگیری کرده و حتی وسیله‌ای برای ارباب محسوب می‌شود (Kahn, 2015: 1). انتظار می‌رود تحرکات کشورهای غربی برای محدودسازی توان موشکی ایران برجسته‌تر شود. مهم‌ترین ابزاری که احتمال دارد در این زمینه علیه ایران استفاده شود، شورای امنیت و رژیم‌هایی مانند کنترل تکنولوژی موشکی (MTCR) و یا حتی رژیم‌های عدم اشاعه تسلیحات هسته‌ای و رژیم منع تسلیحات شیمیایی است. از این رو به احتمال زیاد تلاش کشورهای غربی بر برقراری ارتباط میان موشک‌های بالستیک ایران و تسلیحات کشتار جمعی متمرکز خواهد بود. به‌ویژه اینکه قطعنامه ۱۵۴۰ شورای امنیت زمینه حقوقی لازم را برای برقراری این ارتباط فراهم کرده است. هدف نهایی کشورهای غربی قرار دادن موشک‌های ایران ذیل تسلیحات کشتار جمعی و تحمیل چارچوب رژیم‌های خلع سلاح و کنترل تسلیحات برای محدودسازی توان موشکی ایران است.

۱۳. حقوق بشر

موضوع حقوق بشر در کنار دیگر موضوعات، یکی از ابزارهایی است که کشورهای غربی برای فشار بر ایران مورد استفاده قرار می‌دهند. در این زمینه نیز دو رویکرد برجسته‌تر بوده است؛ اول کنشگری منفرد کشورهای غربی و دوم کنشگری در قالب سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه مجمع عمومی و شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد می‌باشد. در سال ۱۴۰۱ نیز مانند سال‌های گذشته کشورهای غربی در هر دو زمینه علیه ایران تحرکاتی را داشته‌اند. تحریم‌های حقوق بشری ضدایرانی اتحادیه اروپا که از سال ۱۳۹۰ اعمال شده‌اند؛ به تحریم ۱۲۶ شخصیت و ۱۱ نهاد رسیده است (Keyhan, 2022). از جمله شامل برخی

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

تنش میان این کشورها با ایران در چند دهه گذشته، با فراز و فرودهایی ادامه داشته است. روابط ایران با کشورهای جنوب خلیج فارس، متأثر از عوامل منطقه‌ای و مسائل مختلفی مانند: عراق، لبنان، جنگ ۳۳ روزه، حمله رژیم صهیونیستی به غزه، اوپک و سیاست‌های نفتی، روند صلح اعراب و رژیم صهیونیستی، حج، نقش شیعیان، بحران بحرین و وقایع سوریه، حضور گروه‌های تروریستی تکفیری، برنامه هسته‌ای ایران و مسائل برجام و خریدهای تسلیحاتی کشورهای منطقه و... بوده و واگرایی و بروز تنش‌هایی بر روابط آنها را فراهم آورده است. همچنین همه این کشورها از متحدان امریکا در منطقه بوده و به دلیل تضاد در ساختار حکومتی خود با ایران و نگرانی از نفوذ ایران در منطقه، تهدیدی آشکار علیه ایران به شمار رفته و زمینه‌های واگرایی در روابط این کشورها با ایران همچنان وجود دارد (Shamlou, 2021: 71).

۱۵. رویکرد منطقه‌ای ایران

جمهوری اسلامی ایران در مجموع با ۱۵ کشور دارای مرزهای خاکی و آبی است و به عبارت دیگر این کشورها همسایه ما به شمار می‌روند. هفت کشور پاکستان، افغانستان، ترکیه، عراق، ارمنستان، آذربایجان و ترکمنستان با جمهوری اسلامی ایران مرز خاکی دارند. همچنین کویت، قطر، امارات متحده عربی، بحرین، عمان، عربستان، روسیه و قزاقستان هشت کشوری که از طریق خلیج فارس، دریای عمان و دریای خزر با کشورمان همسایه هستند. پس از امضای توافق‌نامه برجام، همکاری‌های ایران با کشورهای همسایه خود تقویت گردید. کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس که در سیاست‌هایشان دنباله‌رو ایالات متحده امریکا هستند، در صدد احیا و گسترش روابط خود با ایران حرکت نمودند اما ایران در آن زمان مشغول توافق و همکاری با کشورهای اروپایی بود و متأسفانه از کشورهای همسایه خود غفلت نمود در صورتی که جمعیت کشورهای همسایه جمهوری اسلامی ایران بیش از ۵۰۰ میلیون نفر است که فرصت تجاری مناسبی را برای همکاری‌های بیشتر تجاری-اقتصادی، فرهنگی و سیاسی فراهم نموده است. با خروج یک طرفه امریکا در سال ۱۳۹۷ از برجام، ایران به فکر جایگزینی راه‌های سیاسی برای ارتباط با سایر کشورهای جهان به خصوص همسایگان خود برآمد که یکی از این راه‌ها گسترش روابط خود با همسایگان می‌باشد. توجه به کشورهای همسایه در دولت سیزدهم ایران نیز گسترش بیشتری پیدا نموده است؛ رئیس‌جمهور ایران در دیدار خود با معاون نخست‌وزیر جمهوری آذربایجان در سال ۱۴۰۱ مطرح کردند: «وجود روابط سازنده و بر پایه منافع متقابل میان ایران و کشورهای همسایه در منطقه، مؤثرترین عامل در حفظ و تقویت امنیت منطقه است». در همین راستا در دیدار سردار بردی محمداف رئیس‌جمهور ترکمنستان با رهبر انقلاب اسلامی ایشان عنوان نمودند: «سیاست دولت جمهوری

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

سیاست خارجی امریکا، چکیده دیدگاه‌های اتاق‌های فکر امریکا و لابی‌هایی است که آبخشور تصمیم‌سازان در کنگره و سیاستمداران این کشور هستند. صنعت ایران در امریکا، یکی از پول‌سازترین صنایع در این کشور است و هر گروه یا شرکتی که به نوعی با مسئله ایران سر و کار داشته باشد، می‌تواند به راحتی به راهروهای کاخ سفید و اتاق‌های لابی در کنگره راه پیدا کند. لابی‌های بسیار حرفه‌ای، مراکز تحقیقاتی برجسته، شرکت‌های فیلم‌سازی مطرح و حتی ناشرین پرفروش به ایران به‌عنوان یک منبع پول‌ساز می‌نگرند. امریکا با اقدامات و تحریک‌های غیرضروری مانند: تروریستی اعلام کردن سپاه پاسداران و برگرداندن بعضی از تحریم‌ها به قبل از زمان برجام به دنبال این است که ایران را یک کشور مخرب در منطقه به عنوان برهم‌زننده صلح و ثبات معرفی کند. ایران نیز نتوانسته در چارچوب برجام منافع خود در زمینه اقتصادی و روابط تجاری استفاده کند، ایران از چارچوب برجام به عنوان ابزاری برای ترغیب بیشتر شرکای اروپایی به تعهداتشان استفاده کرده است.

پس از امضای توافق‌نامه برجام در سال ۲۰۱۵ میلادی، در ایران و حتی سایر کشورهای جهان تصور می‌شد که دیگر مسئله هسته‌ای ایران به پایان رسیده است. به‌زعم آنها ایران از دستیابی به سلاح اتمی بازمانده است و جلوی اقدامات نظامی ایران گرفته شده و دیگر تهدیدی برای منطقه، جهان و متحدان ایالات متحده امریکا به حساب نمی‌آید. در دوران پس‌برجام ایران به دنبال دستیابی و توافق با سایر کشورها بود و درصدد جذب سرمایه‌گذاران خارجی و امضای قراردادهای همکاری نیز با آنها بود؛ شرکت‌های سرمایه‌گذاری در ایران نیز حاضر شدند و حتی پروژه‌هایی را هم تعریف کردند اما، به‌سرعت و با روی کار آمدن ترامپ در سال ۲۰۱۶ میلادی تمام معادلات دچار تغییرات اساسی گردید.

ترامپ که بارها از برجام به‌عنوان بدترین توافق تاریخ امریکا نام برده بود، بالاخره در سال ۲۰۱۸ از این توافق‌نامه خارج شد و تحریم‌های یکجانبه را علیه ایران وضع نمود؛ همچنین از دیگر اقدامات او قرار دادن نام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در میان گروه‌های تروریستی می‌باشد. در آن زمان که دولت دوازدهم ایران در پی توافق با سایر کشورها و احیای برجام بود و درگیر سازوکار ابزار حمایت از مبادلات تجاری (INSTEX) و گروه ویژه اقدام مالی (FATF) بود، در نهایت بدون دستیابی به نتیجه خاصی از این مذاکرات دل‌سرد شد و عملاً مذاکرات بدون نتیجه خاصی ادامه داشت. با شروع به کار دولت سیزدهم در ایران نگاه از برجام و کشورهای غربی به سمت سایر کشورهای جهان تغییر پیدا نمود؛ در نخستین اقدام، ایران به عضویت سازمان همکاری شانگهای درآمد و شاهد رفت‌وآمد دولت‌مردان

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

- Azghandi, A & Roshandel, J. (1995). *Military Issues and Contemporary Strategy*, Tehran: Samt Publications. (In Persian)
- Bagheri, M & Yazdani, E & Omidi, A. (2021). *The influence of the axis of resistance on the strategic depth of the Islamic Republic of Iran*, Islamic World Political Studies Quarterly, Volume 10, 38:87. (In Persian)
- Collins, J. (2001). *The Grand Strategy of Principles and Procedures*, translated by Koresh Binder, Tehran: Bureau of Political and International Studies. (In Persian)
- Dehshiri, M and Mirkazmi, S. M. (2019). *Scenarios for the Islamic Republic of Iran to deal with the JCPOA after the withdrawal of the United States of America*, Biquarterly Journal of Future Studies of Iran, Year 5, 1:165-178. (In Persian)
- Dosarti, J. (2012). *Conflicting Theories in International Relations*, translated by: Alireza Tayyeb and Vahid Zagiri, second volume, Tehran: Qoms (In Persian)
- Emam Jumezadeh, S. J. (2013). *The role of think tanks in the decision-making of US foreign policy regarding Iran's nuclear case*, Research Journal of International Relations, Volume 8, Number 29. (In Persian)
- Galen C, T. (2015). *A Really Bad Idea: A 'Limited' War with Iran*. <https://www.cato.org/commentary/really-bad-idea-limited-war-iran>
- Hicks K & Melissa D. (2017). *Deterring Iran after the Nuclear Deal*. <https://rowman.com/ISBN/9781442279940/Deterring-Iran-after-the-Nuclear-Deal>
- Kahn, T. (2015), "FPI/B. Iletin: Iran's Ballistic Missile Program Mirrors Nuclear Pursuit", Foreign Policy, (observed: 22,12,2015), at: <http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-bulletin-iran%E2%80%99s-ballistic-missile-program-mirrors-nuclear-pursuit>.
- Karimifard, H. and Labkhande, I. (2015). *The function of research institutes in America's foreign policy towards Iran*, Islamic World Political Research Quarterly, Year 61:74-89. (In Persian)
- Kayhan (2022). *The European Union sanctioned 29 individuals and 3 Iranian entities*, 08/23/1401, news code: 253625. (In Persian)
- Khalili, R and Babaei, M and Lotfihajabad, K. (2018). *The effect of JCPOA on Iran's strategic position in the international system*, Strategic Studies Quarterly, Volume 22, 84:130-142,. (In Persian)
- Lotfian, M. (1997). *Strategy and strategic planning methods*, Tehran: Printing and Publishing Institute of the Ministry of Foreign Affairs. (In Persian)
- M. Eliot, J & Reginald, R. (1999). *Dictionary of Political and Strategic Terms*, translated by Mirhossein Raiszadeh, Tehran: Bureau of Political and International Studies. (In Persian)
- Mehrabi, H. (2022). *The influence of the military geopolitical factors of the resistance axis countries on the formulation of the defense strategy of the Islamic Republic of Iran in the West Asian region*, Strategic Environmental Quarterly of the Islamic Republic of Iran, 6th year, 3rd issue, autumn.64-70. (In Persian)
- Miller A,D; Sokolsky R. (2016). *Moving Forward on Iran, A Policy for the Next U.S. Administration*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2016-11-07/moving-forward-iran>.
- Moshirzadeh, H. (2008). *America's National Missile Defense Plan*, Foreign Policy Quarterly, 15th year, summer. (In Persian)
- Naqibzadeh, A. (1990). *Developments in international relations*, Tehran: Qoms. (In Persian)
- Niakoui, S and Qanadi, A. (2016). *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran after the JCPOA: Continuity of Balancing and Revolutionary Identification*, Islamic Revolution Research Quarterly, Volume 6, Number 21, Summer. (In Persian)

پرو، شہسکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتمال جامع علوم انسانی